

o'zlarini belgilaydilar. diksotomiya, o'zlarini «kamchiliksiz» erkak va «to'liq bo'lmagan» ayol» sifatida tavsiflaydi. Xoll va O'Donovan «hijralar ayol-erkak diksotomiyasidan tashqarida pozitsiyani egallash o'rniga, uning ichida mavjudlikni yaratdilar» degan xulosaga kelishdi.

Natijada, olimlar «muloqotni, voqelikni yaratish uchun qudratli kuch» deb hisoblaydigan tadqiqotlardan tobora ehtiyot bo'lishmoqda (Kotthof va Wodak 1997b: xi). Uolters (1999: 202) ta'kidlaganidek, «biologik essenizmdan qochish uchun sotsiologiyalar, men qo'rqaman, go'yo odamlarning tanasi yo'qdek harakat qilishni afzal ko'rishdi». Ramkalash yondashuvi ijro etuvchilik agentligini o'z ichiga oladi, lekin ayni paytda shaxslarning agent xatti-harakatlarini biologik jinsga bog'lama ham tegishli. Xuddi shunday, Kotthof va Wodak Goffmanning ijtimoiy konstruktivistik yondashuviga qaytish uchun bahslashadi, chunki bu genderni ishlab chiqaruvchi va davom ettiruvchi ijtimoiy institutlar ichida gender qurilishiga asoslanadi. Goffman (1977: 324) ta'kidlaganidek, institutlar «jinslar o'rtasidagi tabiiy farqlarning namoyon bo'lishiga emas, balki bu farqning o'zi paydo bo'lishiga imkon beradi».

Xulosa

Til va gender bo'yicha tadqiqotlar tobora ko'proq gender va nutq bo'yicha tadqiqotlarga aylanib bormoqda (garchi Eckert 1989, 1998 kabi variatsion tadqiqotlar miqdoriy va sifat usullari o'rtasidagi istiqbolli simbiotik aloqani ko'rsatsa ham). Muayyan faoliyat doirasida tilni o'rganishga qaratilgan harakat til strategiyalari va genderning madaniy jihatdan aniqlangan ma'nolarining ahamiyatini aks ettiradi. U gender identifikatorlarini yaratishda shaxslarning agentligini, shu jumladan til xulq-atvori uchun ijtimoiy-madaniy me'yorlarga qarshilik ko'rsatish va buzish imkoniyatlarini tan oladi. Ammo u, shuningdek, ayollar va erkaklar o'zlarining til tanlashlarini amalga oshiradigan ijtimoiy-madaniy cheklovlarni va bu cheklovlarning ta'sirini, ularga rioya qilishlari yoki ulardan voz kechishlarini tan oladilar. Qaysidir ma'noda, gender va diskurs sohasi to'liq doiraga kirdi va Braun, Gudvin, Lakoff va Goffmanning o'zi tomonidan olib borilgan

innovatsion ishida ko'rinib turganidek, Goffman ta'siridagi konstruktivistik asosga qaytdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahrens, Ulrike. 1997. Suhbatdagi uzilishlar va afzal ko'rishni tashkil etish o'rtasidagi o'zaro ta'sir: gender tadqiqotining klassik mavzusi bo'yicha yangi istiqbollar. Kotthoff va Vodakda 1997a, 79-106.
2. Eynsvort-Von, Nensi. 1992. Shifokor-bemor intervyularida mavzu o'tishlari: kuch, jins va nutq o'zgarishi. Jamiyatdagi til 21.409-26.
3. Barrett, Rusty. 1999. Afro-amerikalik drag-queens nutqida polifonik identifikatsiyani indekslash. Bucholtz va boshqalarda. 1999, 313-31.
4. Beattie, Geoffrey W. 1981. Suhbatdagi o'zaro ta'sirdagi uzilish va uning interaktivlarning jinsi va holatiga aloqasi. Tilshunoslik 19.15-35.
5. Bergvall, Viktoriya L. 1996. Nutq orqali jinsni qurish va qo'llash: muhandislik fakulteti talabalari sifatida bir nechta rollarni muhokama qilish. Bergvall va boshqalarda. 1996, 173-201.
6. Bergvall, Viktoriya L., Janet M. Bing va Elis F. Freed (tahrirlar) 1996. Til va gender tadqiqotlarini qayta ko'rib chiqish: nazariya va amaliyot. London va Nyu-York: Longman.

ТАРИХИЙ АСАРЛАРДА АЁЛЛАР МАВҚЕИ, УЛАРНИНГ НОМИ БИЛАН БОҒЛИҚ ИБОРА ВА МАҚОЛ ХУСУСИДА

Тешабоева
З.Қ-ЎзДЖТУ

Маълумки тарихий асарларда аёлларнинг ижобий ва салбий образлари яхши тасвирланган. Лекин шунга қарамай, турмушда рўй берадиган барча яхшилик ва ёмонлик ҳам фақат ҳаётни давом эттириш учун яхшиликка ибрат бўлиб хизмат қилган. Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг оналари Эсан Давлат бегим, Қутлуғ Нигор хоним, опаси Хонзода бегимнинг фаолиятлари, улар кўрсатган мардонавор ҳатти-ҳаракатлар тарихда ёзилиб

қолган. Темурий маликалар Сарой Мулк хоним, Гавҳар Шод бегим, Хадича бегим, Хонзода бегим, Гулбадан бегим ва Зебуннисо бегимларнинг ҳаёт йўллари ўта мураккаб бўлганки, улар қаторида тарихда ўзининг жасоратлари билан из қолдирган. Шу билан бир қаторда ушбу мақолада Эсан Давлат бегим, Сарой Мулк хоним, Зебуннисо бегим ва олмон шарқшуноси Аннамария Шиммеллар ҳақида фикр юритилган.

Тарихий манбалардаги аёлларнинг ижодий фаолияти ва ўзига хос хусусиятларини очиб беришга ҳаракат қилинган. Баъзи ибора ва мақоллар уларнинг номи билан боғлиқлиги ва таржима хусусиятларига ҳам бироз тўхталган. Эсан Давлат бегим, Сарой Мулк хоним, Зебунисо бегим ва олмон шарқшуноси Аннамария Шиммелларнинг аёл сифатида ҳаётдаги тутган ўрни белгиланган.

Филология фанлари номзоди, доцент Абдуазим Содиқовнинг маърузаларини вужудим қулоққа айланиб тинглаганимда Вильгельм фон Гумбольдтнинг «Женщины ближе к человеческому идеалу» деган гапини кўп қайтарардилар. Устозимнинг нутқидаги аёлларни улуғлаши менга мотивация берарди. Бу мотивация тадқиқотларим давомида аёлларнинг фан тараққиётига қўшган ҳиссалари, уларнинг фаолиятини чуқурроқ ўрганишга ундаганди. Ҳимоя жараёнида устоз Азиз Қаюмовнинг «Нодирадек мардона аёллардан Европа шоиралари орасида борми? Шу ҳақида нима биласиз?», деган саволлари ҳали ҳали қулоғим остида жаранглайди.

Кейинчалик устознинг аёл борасидаги айтганларига таяниб, фикрни жамлаш, бир тизимга солиб, мақола ёзишга туртки бўлди. Тарихий асарларни фразеологик бирликлар, мақол ва маталларисиз тасаввур этиб бўлмайди. Азал азалдан тараққий этиб келган ва миллат менталитетига сингиб кетган иборалар, адабиётимизнинг хазинасига айланган. Шу билан бирга тарихий асарларда аёлларга қанчалик эътибор қилинган ва улар нималар билан машғул бўлган, деган тушунча ётарди. Ҳар қандай муҳит ва шароитга қарамай, олима аёллар фоний дунёда турмоқ ва ўзидан ниманидир жамиятга қолдириш мақсад ва илинжида яшаганлари маълум.

Аёллар ҳақида сўз борганда Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг катта онаси Эсан Давлатбегимнинг давлат аёнлари билан бўлган фаолияти «Бобурнома»да муаллиф томонидан таърифланиши кўз олдими келади. У аслиятда шундай эди: “Хожа Қози ва Қосим қавчин ва Али Дўст тағойи ва Узун Ҳасан ва яна баъзан давлатхоҳлар менинг улуғ онам

Эсан Давлатбегимнинг қошида йиғилиб сўзни бу ерга қўйдиларким, Ҳасан Яъқубни маъзул қилиб, фитнасиға таскин берилгай. Хотунлар орасида раъй ва тадбирда, менинг улуғ онам Эсан Давлатбегимча кам бўлғай эди, бисёр оқила ва мудаббира эди. Кўпроқ иш-куч аларнинг машварати била бўлур эди” [4; 47].

Сўзни бир ерга қўйиш мақсади, ким атрофида йиғилиш, сарой аёнлари, ҳатто эр кишилар сўзини икки қилмайдиган зот атрофида тўпланиши, Бобурнинг катта онасининг ақл идрокини сўзни бу ерга қўймоқ, яъни қарор қилмоқ орқали етказиб берганлиги муҳим аҳамият эга. Яна аёллар орасида Эсан Давлатбегимча кам бўлғай эди, деб таъкидлайди Заҳириддин Муҳаммад Бобур.

Мазкур парчани инглиз таржимони Жон Лейден қуйидагича ўгирган:

In the consequence of this, Khwajeh Kazi, Kasim Kochin, Ali Dost Taghai, Uzun Hasaan, and several others who were attached to my interests, having met at my grandmother Isan-doulet Begum's, came to the resolution of dismissing Hasaan Yakub, and in that way of putting an end to his treasonable views [J.Leyden P. 27, 1826].

– Натижада Хожа Қози, Қосим Қавчин, Али Дўст тағойи ва бошқа бир қатор одамлар менинг бувим Эсан Давлатбегим билан учрашиб, Ҳасан Яъқубни ишдан бўшатиш тўғрисида қарор қабул қилдилар. Унинг хиёнаткор қарашларига чек қўйишнинг бирдан бир усули бу эди.

Аслиятдаги ажратиб ёзилган сўзни бу ерга қўймоқ Ж.Лейден таржимасида қарор қабул қилмоқ орқали акс этганлигини кўраимиз.

Аслият матни Хожа Қози ва Қосим қавчин ва Али Дўст тағойи ва Узун Ҳасан ва яна баъзан давлатхоҳлар менинг улуғ онам Эсан Давлатбегимнинг қошида йиғилиб сўзни бу ерга қўйдиларким, Ҳасан Яъқубни маъзул қилиб, фитнасиға таскин берилгай. Хотунлар орасида раъй ва тадбирда, менинг улуғ онам Эсан Давлатбегимча кам бўлғай эди, бисёр оқила ва мудаббира эди. Кўпроқ иш-куч аларнинг машварати била бўлур эди яна инглиз таржимони В.Текстонда қуйидагича берилган: Khwaja Qazi, Qasim Qauchin, Ali Dost Taghayi,

Uzun Hasan, and some of my other supporter met with my grandmother Esan Dawlat Begim and decided to depose Hasan Ya'qub and put down the conspiracy. (For tactics and strategy, there were few women like my grandmother, Esan Dawlat Begim. She was intelligent and a good planner. Most affairs were settled with counsel.) [Wh. Thackston, P. 29].

– Хожа Қози, Қосим Қавчин, Али Дўст тағойи ва бошқа бир неча тарфдорларим бувим Эсан Давлатбегим билан учрашиб, Ҳасан Яъқубни ишдан бўшатишга ва фитнага чек қўйишга қарор қилишди. Тактика ва стратегияларни қўллашда менинг бувим Эсан Давлатбегим сингари аёллар кам эди. У ақлли ва ишни яхши режалаштирувчи шахс эди. Кўпгина ишлар унинг маслаҳати билан ҳал қилинар эди.

Таржимада В.Текстон ҳам аслият маҳсули сўзни бу ерга қўймоқни қарор қилмоқ тарзида берган. Тарихий асарларнинг таржимасига ҳар бир таржимон жиддий ёндашган ва баҳоли қудрат аслият мазмунини очиб беришга ҳаракат қилган. Тадқиқот мавзуси бевосита фразеологик бирликлар билан алоқадор бўлганлиги туфайли аслиятнинг қайси жойида ибора қўлланганлиги эътиборимизни тортган эди. Лекин бу ерда мақола мақсади бошқа. Фанда гендер масаласи, аёл ҳақидаги тушунчаларни бирлаштириш, хусусиятларни қиёлаш ва улуғлашдан иборатдир.

Машхур олмон исломшуноси ва шарқшунос, филология фанлари доктори, Аннамарие Бригитта Шиммел Ислом дини ва шарқ сўфизмининг Европадаги энг етук мутахассисларидан биридир. Америка, Ҳиндистон, Европа ва Яқин Шарқ мамлакатларидаги олимлар Шиммел хонимнинг номини жуда яхши билади. «Буюк мўғуллар империяси» (истисно ўрнида ... китоб «Буюк мўғуллар империяси» деб аталган), «Жонон менинг жонимда» (Йўлдош Парда таржимаси 1999) асарлар муаллифи бўлган.

У ўзининг китобида темурийлар авлоди ва темурий маликалар, қолаверса аёллар ҳақидаги ноёб хислатларни етарлича тилга олган. Фозила ва олима аёл сифатида Аннамария

Шиммелни «маданиятлараро энг яхши мулоқотни йўлга қўйган фан арбоби, маданиятлараро мулоқотни йўлга қўйишда шу маданиятларни ўзи яхши билган, бошқаларга ўргатадиган ва бошқаларнинг маънавияти, қадриятларини яхши англаган, бутун умри давомида тўплаган билимларини шогирдларига улашадиган, миллатлараро ишонч кўпригини қурадиган олийжаноб шахс» деб Германия давлати тан олган.

Аннамария Шиммел “The Lady is my soul” – «Жонон менинг жонимда» деб номланган китобининг кириш сўзини қуйидаги эпиграф билан бошлайди: «Рутсимон, Наомий боғичисимон Жоним бир аёлдир қаршингда сенинг!».

У ўзининг ушбу китобида аёллар ҳақида шундай ёзади: Ибн Арабий сўфийлик йўналишида 15 та кишига «хирқа», яъни сўфийлар кийimini кийдирган бўлса, шулардан ўн тўрттаси хотин-қизлар бўлган, чунки худди мавлоно Жомий таъкидлаб ўтганидек, маънавий ҳаётнинг барча жабҳаларида аёлларнинг юксак, даражаларга эришишлари мумкинлигига олимнинг имони комил бўлган. Аёллар авлиёлик пиллапоясининг энг юқори поғонаси бўлмиш «қутб» ёки «ўзак» даражаларига ҳам эришишлари мумкин эди. Ибн Арабий умрининг охиригача аёлларга юксак ҳурмат-эҳтиром кўрсатган, уларга ўзининг амру-маъруфлари ҳамда маърузаларида иштирок этишга рухсат бериб, уларга мураббийлик қилган [1; 58]. Шиммел ўзи аёл бўла туриб ўз жинсини улуғлаш эмас балки, Роҳибларнинг аёлларга бўлган ҳурмат-эҳтиромини воқеалар билан китобида тасвирлаган. Аннамария Шиммелнинг ўлимидан сўнг босилиб чиққан «Буюк мўғуллар империяси» китоби эса интернет сайтларидан бирида беш юлдузли маълумотлар манбай сифатида қайта қайта ўқилиб туриши фикрнинг далилидир.

Аёллардаги хислат ва ривоятлар, тарихда мақол каби шаклланиб, авлоддан авлодга етиб келганки, айнан ўша мақолнинг этимологик нуқтаи назарини ҳам ўрганишга тўғри келади. Шу хусусда Турғун Файзиёвнинг «Темурийлар шажараси» китобидан парча кел-

тирамиз:

«Нақл қилинишича, Сарой Мулк хоним кунлардан бир кун ўз жамғармаси ҳисобига савоблик учун худо йўлида бир мадраса бино қилдиришга Амир Темурдан ижозат сўрайди. Хукмдордан рухсат бўлгач, отаси Қозонхон томонидан совға қилинган бир жуфт олмос балдоғини сотувга қўйиб, мазкур маблағни мадраса қурилишига сарфлаган экан. Сарой Мулк хоним мадрасанинг қурилиш жараёнида тез-тез қурилиш майдонига келиб, устабоши ва иш бошқарувчиларга кўрсатмалар бериб турган. Ривоят қилинишича, мадраса қурилиши ниҳоясига ета бошлаган пайтда Сарой Мулк хоним одати бўйича ўз канизлари билан қурилиш майдонига келади ва устабошига бинонинг кам кўстлари ҳақида кўрсатмалар беради. Устабоши Сарой Мулк хонимнинг юзини кўрмаган бўлса-да, лекин унинг жозибали сўз оҳанглиридан ниҳоятда оқила ва ўткир зеҳли аёл эканлигига имони комил бўлади. Малика кетгач, устабоши хоним билан бўлган бир нафаслик мулоқотдан олган таассуротини ичига сиғдириб, ҳиссиёт ғалаба қилиб, атрофидаги усталарга: – Ёпирай, аёл зоти ҳам шунчалик доно ва оқила бўладими? ... Хоним ҳақида шу кунгача эшитган барча таъриф-тавсифларнинг ҳаммаси тўғри эркан. Қани энди ҳамма аёллар ҳам шундай нафосатга эга бўлсайди– деб, чуқур уф тортади.

Устабошининг соддадиллик билан айтган беғубор сўзлари тез орада қурилишдаги барча корфармою, уста ва мардикорлар орасида тарқалади. Бир-икки кун ўтгач, миш-мишлар болалаб, «нима дейсан устабоши хонимга ошиқ бўлиб қолган эмиш» деган сўзлар тарқаб кетади. Табиийки, бу миш-мишлар Сарой Мулк хонимнинг канизакларидан бири қўлида рўмолга ўралган лаганчани устабошига узатаркан,– хоним ушбу тухумларни сизга юбормишлар. Токи мазкур етти хил рангга бўялган етти дона тухумни тановвул айлаб, аларнинг мазаси бир хилму, ёхуд ҳар бирининг мазаси алоҳидаму, ушбуни фарқлаб бергайсиз. Жавобини эртага қиём пайтида эшитурмиз – деб қайтиб кетади. Устабоши рўмолни очиб, етти хил рангдаги тухумни ўз кўзи билан кўргач, хоним нимага шама қила-

ётганини тушуниб, чуқур изтиробга чўмади. Шу кунларда «Соҳибқирон Амир Темур навбатдаги юришдан қайтиб келаётгани, бугунэрта Самарқандга етиб келиши» ҳақидаги овозалар тарқалади. Устабошининг кўз ўнги қоронғулашиб, қўли ишга бормаи, ўз тақдир ҳақида ўйларкан, «миш-мишлар бошимга бало бўлди, ҳадемай соҳибқирон етиб келса, мени соғ қўймас, жазога мустаҳиқ қилмоғи муқаррардур. Начора, тақдир азалда битилгон эрканда. Аммо чиқмаган жондин умид, деганлар машойихлар, бу ердин қочмоқ чорасини изламоқ даркор. Дарвоқе, қочиб ҳам қаерга борғумдир. Пастга ҳам тушиб бўлмайдур, дарҳол тутуб зиндонга солурлар. Не қилмоқ керак?»

Устабоши ўйлаб-ўйлаб бир қарорга келгач, шогирдини ёнига чақириб, уни ўз режасидан воқиф қилади. Устабоши ўзига иккита қанот боғлаб, гумбаз устидан сакрайди. Қанот ёрдамида шаҳар четдаги яйловга шўнғийди. Аммо кўнишга улгурмай, боши билан ерга қадалиб, оламдан ўтади. У манзарани кузатиб турган шогирд «эҳ аттанг, устоз андак хатого йўл қўйибдурлар. Зеро, қанот билан бирга дум ҳам боғламоқ лозим эрди» – деб шогирд ўзига қанот ва дум боғлаб, гумбаздан яланглик томон парвоз қилади. Воқеан шогирд дум ёрдамида сихатсаломат ялангликка қўниб, кўздан ғойиб бўлган экан. Шундан буён халқ орасида «устадан шогирди ўзган», деган мақол қолган бўлса эҳтимол» деб Турғун Файзиев мақол этимологиясини ўқувчига ҳавола этади.

Шогирд устоздан ўтар деган мақол ростдан ҳам Сарой Мулк хонимдан қолганмикин? Бу тарихий шахсларни идеаллаштиришга кирмасмикин? Реал ҳаётда балки ҳақиқатга яқиндир. Бинони тўлиқ топширмагунча устанни қурилиш майдонидан пастга туширмас, ҳатто оиласига ҳам рухсат берилмас, балки. Нима бўлганда ҳам устоз Турғун Файзиев ҳеч қаерда берилмаган маълумотни келтиради. Шунининг учун «устадан шогирди ўзган», деган мақол қолган бўлса эҳтимол» ини холисона қолдиради.

Яна машҳур аёллардан бири Бобурий малика Зебуннисо бегим ҳақида. Зебуннисо бегим (1639-1689) забардаст шоира, етук олима, танбур чертувчи уста созанда ва моҳир ҳаттот бўлган. Араб, форс тилларининг сарфу наҳв (морфология ва синтаксис), фикҳ (қонуншунослик), мантиқ, фалсафа, тарих фанларини пухта ўзлаштирган. У настаълиқ, насх ва шикаст хатларини зўр маҳорат билан ёзган. Зебуннисо бегимнинг чиройли бир девони, тасаввуф фалсафасига оид «Мунис ул-арвоҳ» номли асари бўлган. Тафсир соҳасида 769 варақли қўлёзмадан иборат «Заб ат-тафосир» (Ўзал тафсирлар) китобларини ёзган. Бундан ташқари, илоҳиётга оид «Зеб ан-нашаот» номли асар ёзиб, уни ўз устозига бағишлаган. Ҳиндистон мусулмонлари учун дастуруламал бўлиб қолган «Фатвойи Оламгирий» («Шариат қонунлари мажмуаси») номли асарни форс тилига таржима қилган таржимон олим эди [8; 278]. Зебуннисо бегим олий ҳимматли ва саҳоватли бўлган. У ўз замонасининг олимлари, шоирлари ва санъат аҳларига ғамхўрлик ва ҳомийлик қилган, илм-фан ривожига ҳисса қўшган. «Олами ислом» тазкирасида қайд этилган «Отаси Аврангзеб ҳукмдорлик билан қозонаолмаган шуҳратни, Зебуннисо бегим илм ва одоб билан кўлга киритди» ибораси фикримизнинг далилидир [8; 279]. Яна тарихдан Нодирабегим, Увайсий, Маҳзуна каби шоирларни кўплаб келтиришимиз мумкинки, илм-фан равнақида уларнинг фаолияти муҳим аҳамият касб этган.

Хулоса

Ҳозирги кунда ҳам аёлларнинг барча фан тармоқларида қанчалар фаол иштирок этишаётгани-ю, қаламни қўлдан қўймаётганликлари кафтда тургандек аён бўлади. Улар фаолиятининг бардавомлиги давлат ташкилотларида раҳбар лавозимида ишлаётган ва ўз вазифаларини аъло даражада адо этиш билан бирга, ижод қилаётган олима ва шоира, адибаларимизни кўриш кўзни қувонтиради. Улар меҳрибон она бўлиш билан бирга, илм-фанга катта ҳисса қўшаётган, оилажамиятда ҳам баб-баробар вазифаларини адо этаётган ҳазрати аёлдир. Мен шулар қаторида бугунги кун аёлини олий таълим муассасаси раҳбар ва устозлари Дилором Ашурова, Гу-

ландом Боқиева, Гулчеҳра Рихсиева, Эльмира Муратова, Венера Қаюмова, Каромат Муллаҳўжаева, Гулноз Халлиева, Маргарита Галиева, Гули Эргашева, Шарифа Ғаниева, Бегойим Холбековаларда кўраман. Шу билан бирга демоқчиманки, тарих давомчилари сифатида бугунги ёшлар авлод аждодларимизга лойиқ бўлишлари лозим ва жоиз деб биламан.

Адабиётлар:

1. Annamaria Shimmel. "The lady is my soul". Жонон менинг жонимда. Йўлдош Парда таржимаси. – Т.: Шарқ, 1999. – 172 б.
2. Beveridge, Anette Susannah. The Baburnama in English. Emperor of Hindustan Babur. – London, 1921. – 880 p.
3. Заҳириддин Муҳаммад Бобир. Бобирнома. Шамсиев П, Мирзаев С. – Т.: Ўз ССР Фан нашриёти., 1960. – 514 б.
4. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. – Т.: Шарқ, 2002. – 335 б.
5. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. – Т.: Ўқитувчи, 2008. – 287.
6. Заҳириддин Муҳаммад Бобур энциклопедияси. – Т.: Шарқ, 2017. – 744 б.
7. Leyden John. Memoirs of Zehir-Ed-Din Muhammed Baber: Babur Emperor of Hindustan. – London., 1826. – 432 p.
8. Файзиев Т. Темурийлар шажараси. – Т.: Ёзувчи, 1995. – 349 б.